

Bijlage 1 DE GRONDRECHTEN

Het tweejaarlijks verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, in opvolging van het Algemeen Verslag over de Armoede, beschouwt armoede in termen van de grondrechten. Vanuit dit perspectief leek het ons interessant om de lezer te laten kennismaken met die rechten, zoals ze geformuleerd worden in de belangrijkste teksten die gewijd zijn aan de mensenrechten, alsook met de controlemechanismen ter zake. De idee van deze bondige presentatie is gegroeid uit de vaststelling dat heel wat mensen de grondrechten nog steeds – en ten onrechte – eerder beschouwen als een theoretische uiteenzetting dan als daadwerkelijke rechten die een dwingende kracht hebben.

Wij hebben een reeks artikelen geselecteerd, in verband met de thema's die in het verslag behandeld worden. Een aantal essentiële bepalingen met betrekking tot armoede, die over huisvesting en cultuur bijvoorbeeld, ontbreken dus. Ook in vele andere opzichten hebben wij ons sterk beperkt. Het recht is namelijk een levende materie. De verbeelding en de bekwaamheid van juristen en militanten van de mensenrechten hebben tot heel wat betogen en resultaten geleid – wij zullen er twee ter illustratie vermelden in een verdere passage over de gerechtelijke uitspraken van het Europees Hof voor de rechten van de mens. Er zijn meer mogelijkheden dan de teksten op het eerste zicht laten vermoeden. Binnen de vier thema's stellen wij eerst de teksten voor met een universele reikwijdte, vervolgens de teksten met een regionale impact, degene die van toepassing zijn op het Europa van de Europese Raad en dan de teksten die van toepassing zijn op het Europa van de Europese Unie. Binnen deze onderverdeling volgen we een chronologische presentatie. Zo vermelden wij ook de bepalingen van de Belgische Grondwet, die het meest relevant zijn voor ons betoog. En alvorens wij de artikelen opsommen, hebben wij het ook nog over de internationale controlemechanismen, want van hun doeltreffendheid hangt de dwingende kracht van de teksten af. Wij willen er ook aan herinneren dat vele van de internationale teksten vandaag de dag kunnen worden gebruikt voor de Belgische hoven en rechtbanken.

Er bestaan verschillende soorten controles, waaronder de juridische en de politieke controlesystemen¹.

- Het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens voorziet het meest succesvolle systeem van juridische controle. Het Verdrag heeft een 'Europees Hof voor de rechten van de mens' ingesteld, waarvan de zetel zich in Straatsburg bevindt. Dit Hof is enkel bevoegd voor rechten die bekrachtigd werden in het Europees Verdrag, namelijk de burgerlijke en politieke rechten. Het Hof ziet zich echter genoodzaakt om een breder standpunt in te nemen, omdat er geen muur kan worden geplaatst tussen de burgerlijke en politieke rechten enerzijds en de economische, sociale en culturele rechten anderzijds. Het recht op een billijk proces bijvoorbeeld, staat neergeschreven in het Europees Verdrag, zonder verwijzing naar de economische toestand, en het Europees Hof was nochtans van mening dat in de toepassing van dat recht de Lidstaten een kosteloos juridisch bijstandssysteem moesten organiseren voor de kansarmen. Het Hof heeft ook uitspraak moeten doen, op basis van artikel 3, over een situatie van armoede, met name over een onmenselijke of vernederende behandeling als resultaat van het afsluiten van de elektriciteitstoevoer in een sociale woning in het hartje van de winter.

1 Andere vormen van controle zijn bijvoorbeeld de onderzoekscomité's die door bepaalde verdragen worden voorzien en de speciale VN-commissarissen.

- Andere teksten die de grondrechten bekrachtigen voorzien dan weer controles van politieke aard. De Lidstaten maken regelmatig een rapport over aan een controlerende instantie, waarin verslag wordt gemaakt van de geboekte vooruitgang met betrekking tot de aangegane verbintenissen.

Hieronder stellen wij u – zo schematisch mogelijk - de controlemechanismen van politieke aard, zoals voorzien door de verschillende teksten, voor, evenals beknopte informatie over de verslagen die door België werden ingediend:

1. Verenigde Naties (VN)

De Universele verklaring van de rechten van de mens: deze tekst, die niet van juridische aard is, geeft een ideaal weer: de vrije mens, verlost van angst en ellende. Dit ideaal kan enkel worden verwezenlijkt indien er juridische verbintenissen worden aangegaan die aan elkeen de mogelijkheid bieden om van de burgerlijke en politieke, evenals van alle economische, sociale en culturele rechten te genieten. Die verbintenissen worden in twee verdragen gepreciseerd.

- Het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten stelt een Comité voor de rechten van de mens in, dat de verslagen onderzoekt die de Lidstaten op zijn verzoek voorleggen. België bereidt momenteel zijn vierde verslag voor. Een protocol creëert eveneens de mogelijkheid tot het behandelen van individuele klachten.
- Het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten voorziet dat het Comité voor economische, sociale en culturele rechten de verslagen van de Lidstaten onderzoekt. Het tweede periodieke verslag vanwege België werd in november 2000 bestudeerd. Het Ministerie van Justitie heeft toen voor de eerste maal het opstellen van dat verslag toevertrouwd aan universitaire experts. Een niet-gouvernementele organisatie (De Liga voor de rechten van de Mens) werd door het Comité gehoord, op basis van het tegenverslag dat deze NGO had opgemaakt. Een derde rapport moet voor 30 juni 2005 worden voorgesteld.

Het Verdrag inzake de rechten van het kind stelt een Kinderrechtencomité in, dat de verslagen onderzoekt die om de vijf jaar door de Lidstaten worden ingediend. Het Verdrag verleent hierbij een uitdrukkelijke rol aan de NGO's in de controle van de toepassing ervan. In 1999 heeft België zijn tweede rapport ingediend. De samenwerkende Franstalige en Nederlandstalige NGO's voor de rechten van het kind hebben een parallel verslag geschreven. In de toekomst zouden de overheidsinstanties en de NGO's nog nauwer moeten samenwerken binnen de Nationale Commissie voor de kinderrechten.

2. De Europese Raad

Het Europees Sociaal Handvest voorziet eveneens dat een Comité van experts de tweejaarlijkse verslagen van de Lidstaten onderzoekt.

De toepassing van de juridische verbintenissen die in het herziene Europees Sociaal Handvest staan opgenomen, wordt aan dezelfde controle onderworpen als die van het Europees Sociaal Handvest.

Om de daadwerkelijke uitvoering van de sociale rechten - zoals gegarandeerd door beide Handvesten - te verbeteren, hebben de Lidstaten van de Europese Raad de deelname van de sociale partners en van de niet-gouvernementele organisaties versterkt, door het invoeren van

een procedure voor collectieve klachten (Aanvullend protocol ter invoering van een systeem van collectieve klachten, dat van kracht werd op 1 juli 1998).

3. *De Europese Unie*

Het Handvest van de grondrechten, een niet-dwingende tekst, voorziet geen enkel controlemechanisme. Niets belet echter het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen in Luxemburg zich daar op te inspireren om een uitspraak te doen in de geschillen die aan het Hof worden voorgelegd.

DE GRONDRECHTEN – thematisch**A. Het recht op het stichten van een gezin en het recht op de bescherming van het gezinsleven****1. VN**

- **Universele verklaring van de rechten van de mens** (10 december 1948)

Artikel 12

Niemand zal het voorwerp zijn van willekeurige inmengingen in zijn privaat leven, zijn familie, zijn woning, of zijn briefwisseling, noch van een aanslag op zijn eer en zijn faam. Een ieder heeft het recht op de bescherming van de wet tegen dergelijke inmengingen of aanslagen.

Artikel 16

1. Op huwbare leeftijd, hebben man en vrouw, zonder enige beperking wat ras, nationaliteit of godsdienst betreft, het recht te huwen en een gezin te stichten...
3. Het gezin is het natuurlijk en fundamenteel bestanddeel van de maatschappij en heeft recht op bescherming vanwege de maatschappij en vanwege de Staat.

- **Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten** (16 december 1966)

Artikel 17

Niemand mag worden onderworpen aan willekeurige of onwettige inmenging in zijn privé leven, zijn gezinsleven, zijn huis en zijn briefwisseling, noch aan onwettige aantasting van zijn eer en goede naam.

Artikel 23

1. Het gezin vormt de natuurlijke en fundamentele kern van de maatschappij en heeft het recht op bescherming door de maatschappij en de Staat.
2. Het recht van mannen en vrouwen van huwbare leeftijd een huwelijk aan te gaan en een gezin te stichten wordt erkend.

- **Internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten** (16 december 1966)

Artikel 10

De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen het volgende:

1. De grootst mogelijke bescherming en bijstand dient te worden verleend aan het gezin, dat de natuurlijke en fundamentele kern van de maatschappij vormt, in het bijzonder bij de stichting daarvan en zolang het de verantwoording draagt voor de zorg voor en de opvoeding van kinderen die nog niet in eigen levensonderhoud kunnen voorzien. Een huwelijk moet door de aanstaande echtgenoten uit vrije wil worden aangegaan.
2. Aan moeders dient bijzondere bescherming te worden verleend gedurende een redelijke periode voor en na de geboorte van hun kind. Gedurende deze periode dient aan werkende moeders verlof met behoud van loon of verlof gekoppeld aan toereikende uitkeringen krachtens de sociale zekerheidswetgeving te worden toegekend.

- **Verdrag inzake de rechten van het kind** (20 december 1989)

Artikel 7

1. Het kind wordt onmiddellijk na de geboorte ingeschreven en heeft vanaf de geboorte recht op een naam, het recht een nationaliteit te verwerven en, voor zover mogelijk, het recht zijn of haar ouders te kennen en door hen te worden verzorgd.

Artikel 8

1. De Staten die partij zijn, verbinden zich tot eerbiediging van het recht van het kind zijn of haar identiteit te behouden, met inbegrip van nationaliteit, naam en familiebetrekkingen zoals wettelijk erkend, zonder onrechtmatige inmenging.

Artikel 9

1. De Staten die partij zijn, waarborgen dat een kind niet wordt gescheiden van zijn of haar ouders tegen hun wil...

Artikel 14

2. De Staten die partij zijn, eerbiedigen de rechten en plichten van de ouders en, indien van toepassing, van de wettige voogden, om het kind te leiden in de uitoefening van zijn of haar recht op een wijze die verenigbaar is met de zich ontwikkelende vermogens van het kind.

Artikel 18

1. De Staten die partij zijn, doen alles wat in hun vermogen ligt om de erkenning te verzekeren van het beginsel dat beide ouders de gezamenlijke verantwoordelijkheid dragen voor de opvoeding van de ontwikkeling van het kind. Ouders... hebben de eerste verantwoordelijkheid voor de opvoeding en de ontwikkeling van het kind ...
2. Om de toepassing van de in dit Verdrag genoemde rechten te waarborgen en te bevorderen, verlenen de Staten die partij zijn passende bijstand aan ouders ...bij de uitoefening van hun verantwoordelijkheden die de opvoeding van het kind betreffen, en waarborgen zij de ontwikkeling van instellingen, voorzieningen en diensten voor kinderopvang.

Artikel 27

2. De ouder(s) of anderen die verantwoordelijk zijn voor het kind, hebben de primaire verantwoordelijkheid voor het waarborgen, naar vermogen en binnen de grenzen van hun financiële mogelijkheden, van de levensomstandigheden die nodig zijn voor de ontwikkeling van het kind.
3. De Staten die partij zijn, nemen, in overeenstemming met de nationale omstandigheden en met de middelen die hun ten dienste staan, passende maatregelen om ouders en anderen die verantwoordelijk zijn voor het kind te helpen dit recht te verwezenlijken, en voorzien, indien de behoefte daaraan bestaat, in programma's voor materiële bijstand en ondersteuning, met name wat betreft voeding, kleding en huisvesting.

2. Raad van Europa

- **Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden**
(4 november 1950)

Artikel 8

1. Eenieder heeft recht op eerbiediging van zijn privé-leven, zijn gezinsleven, zijn huis en zijn briefwisseling.
2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan met betrekking tot de uitoefening van dit recht dan voor zover bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving nodig is in het belang van 's lands veiligheid, de openbare veiligheid, of het economische

welzijn van het land, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

Artikel 12

Mannen en vrouwen van huwbare leeftijd hebben het recht te huwen en een gezin te stichten volgens de nationale wetten welke de uitoefening van dit recht beheersen.

- **Europees Sociaal Handvest** (18 oktober 1961) en herzien Europees Sociaal Handvest (3 mei 1996)

Deel I, 16

Het gezin als fundamentele maatschappelijke eenheid heeft recht op een voor zijn volledige ontplooiing doelmatige sociale, wettelijke en economische bescherming.

Deel II, 16

Recht van het gezin op sociale, wettelijke en economische bescherming

Ten einde de noodzakelijke voorwaarden te scheppen voor de volledige ontplooiing van het gezin als fundamentele maatschappelijke eenheid, verbinden de Partijen zich de economische, wettelijke en sociale bescherming van het gezinsleven te bevorderen, onder andere door het doen van sociale en gezinsuitkeringen, het treffen van fiscale regelingen, het verschaffen van een gezinshuisvesting, en het doen van uitkeringen bij huwelijk.

Artikel 27

Recht van de werknemers met gezinsverantwoordelijkheid op gelijke kansen en gelijke behandeling

...verbinden de Partijen zich ertoe:

1. passende maatregelen te nemen:
 - a. om de werknemers met gezinsverantwoordelijkheid in staat te stellen in het beroepsleven te stappen en er te blijven of ernaar terug te keren na een afwezigheid te wijten aan die verantwoordelijkheid met inbegrip van maatregelen op het vlak van beroepsvoorlichting en –opleiding;
 - b. om rekening te houden met hun behoeften op het gebied van arbeidsvoorwaarden en de sociale zekerheid;
 - c. om openbare of privé-diensten uit te bouwen of te bevorderen, inzonderheid kinderdagverblijven en andere opvangformules;
2. om tijdens een periode na het moederschapsverlof voor elke ouder te voorzien in de mogelijkheid ouderschapsverlof te krijgen om een kind op te voeden, verlof waarvan de duur en de voorwaarden door de nationale praktijk moeten worden bepaald;
3. om ervoor te zorgen dat de gezinsverantwoordelijkheid als dusdanig geen geldige reden voor ontslag kan zijn.

3. *Europese Unie*

- **Handvest van de grondrechten van de Europese Unie** (18 december 2000)

Artikel 7

Eerbiediging van het privé-leven en het familie- en gezinsleven

Eenieder heeft recht op eerbiediging van zijn privé-leven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn communicatie.

Artikel 9

Recht te huwen en recht een gezin te stichten

Het recht te huwen en het recht een gezin te stichten worden gewaarborgd volgens de nationale wetten die de uitoefening van deze rechten beheersen.

Artikel 24 Rechten van het kind

3. Ieder kind heeft er recht op regelmatig persoonlijke betrekkingen en rechtstreekse contacten met zijn beide ouders te onderhouden, tenzij dit tegen zijn belangen indruist.

Artikel 33 (Gezins- en beroepsleven)

1. Het gezin geniet bescherming op juridisch, economisch en sociaal vlak.

4. Grondwet van België

Artikel 22 Ieder heeft recht op eerbiediging van zijn privé-leven en zijn gezinsleven, behoudens in de gevallen en onder de voorwaarden door de wet bepaald.

De wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel waarborgen de bescherming van dat recht.

B. Het recht op bescherming van de gezondheid

1. VN

- Universele verklaring van de rechten van de mens

Artikel 25

1. Ieder mens heeft recht op een levensstandaard die voldoende is om zijn gezondheid, zijn welzijn alsmede deze van zijn familie te verzekeren, inzonderheid wat betreft voeding, kleding, huisvesting, medische zorgen ...

- Internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten

Artikel 12

1. De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen het recht van een ieder op een zo goed mogelijke lichamelijke en geestelijke gezondheid.
2. De door de Staten die partij zijn bij dit Verdrag te nemen maatregelen ter volledige verwezenlijking van dit recht omvatten onder meer die welke nodig zijn om te komen tot:
 - a) Vermindering van het aantal doodgeborenen en van de kindersterfte, alsmede een gezonde ontwikkeling van het kind;
 - b) Verbetering van alle aspecten betreffende de hygiëne van het gewone milieu van de mens en van het werkmilieu;
 - c) Voorkoming, behandeling en bestrijding van epidemische en endemische ziekten, alsmede van beroepsziekten en andere ziekten;
 - d) Het scheppen van omstandigheden die een ieder in geval van ziekte geneeskundige bijstand en verzorging waarborgen.

- Verdrag inzake de rechten van het kind

Artikel 24

1. De Staten die partij zijn, erkennen het recht van het kind op het genot van de grootst mogelijke mate van gezondheid en op voorzieningen voor de behandeling van ziekte en het herstel van de gezondheid. De Staten die partij zijn, streven ernaar te waarborgen dat

geen enkel kind zijn of haar recht op toegang tot deze voorzieningen voor gezondheidszorg wordt onthouden.

2. De Staten die partij zijn, streven de volledige verwezenlijking van dit recht na en nemen passende maatregelen, met name:
 - a) om baby- en kindersterfte te verminderen;
 - b) om de verlening van de nodige medische hulp en gezondheidszorg aan alle kinderen te waarborgen, met nadruk op de ontwikkeling van de eerste-lijnsgezondheidszorg;
 - c) om ziekte, ondervoeding en slechte voeding te bestrijden, mede binnen het kader van de eerste-lijnsgezondheidszorg ...
 - d) om passende pre- en postnatale gezondheidszorg voor moeders te waarborgen;
 - e) om te waarborgen dat alle geledingen van de samenleving, met name ouders en kinderen, worden voorgelicht over, toegang hebben tot onderwijs over, en worden gesteund in het gebruik van de fundamentele kennis van de gezondheid van en de voeding van kinderen, de voordelen van borstvoeding, hygiëne en sanitaire voorzieningen en het voorkomen van ongevallen;
 - f) om preventieve gezondheidszorg, begeleiding door ouders, en voorzieningen voor en voorlichting over gezinsplanning te ontwikkelen.

2. Raad van Europa

- Europees Sociaal Handvest Herzien Europees Sociaal Handvest

Deel I, Artikel 11

Een ieder heeft het recht om gebruik te maken van alle voorzieningen welke hem in staat stellen in een zo goed mogelijke gezondheid te verkeren.

Deel II, Artikel 11

Ten einde de onbelemmerde uitoefening van het recht op bescherming van de gezondheid te waarborgen, verplichten de Partijen zich, hetzij rechtstreeks, hetzij in samenwerking met openbare of particuliere organisaties, passende maatregelen te nemen onder andere met het oogmerk:

1. de oorzaken van een slechte gezondheid zoveel mogelijk weg te nemen;
2. ter bevordering van de volksgezondheid en de persoonlijke verantwoordelijkheid op het gebied van de gezondheid voorzieningen te treffen op het terrein van voorlichting en onderwijs;
3. epidemische, endemische en andere ziektes zoveel mogelijk te voorkomen.

Deel II, Artikel 13

Ten einde de onbelemmerde uitoefening van het recht op sociale en geneeskundige bijstand te waarborgen, verbinden de Partijen zich:

1. te waarborgen dat een ieder die geen toereikende inkomsten heeft en niet in staat is zulke inkomsten door eigen inspanning of met andere middelen te verwerven, in het bijzonder door uitkeringen krachtens een stelsel van sociale zekerheid voldoende bijstand verkrijgt en in geval van ziekte de voor zijn toestand vereiste verzorging geniet;
2. te waarborgen dat personen die zulk een bijstand ontvangen, niet om die reden een vermindering van hun politieke of sociale rechten ondergaan; ...

3. Europese Unie

- Handvest van de grondrechten van de Europese Unie

Artikel 35

Eenieder heeft recht op toegang tot preventieve gezondheidszorg en op medische verzorging onder de door de nationale wetgevingen en praktijken gestelde voorwaarden. Bij de vaststelling en uitvoering van het beleid en de maatregelen van de Unie wordt een hoog niveau van bescherming van de menselijke gezondheid gewaarborgd.

4. Grondwet van België

Artikel 23

Ieder heeft het recht een menswaardig leven te leiden.

Daartoe waarborgen de wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel, rekening houdend met de overeenkomstige plichten, de economische, sociale en culturele rechten, waarvan ze de voorwaarden voor de uitoefening bepalen.

Die rechten omvatten inzonderheid:

2° het recht op sociale zekerheid, bescherming van de gezondheid en sociale, geneeskundige en juridische bijstand.

C. Het recht op arbeid en op sociale bescherming

1. VN

- Universele verklaring van de rechten van de mens

Artikel 22

Ieder mens heeft, als lid van de samenleving, recht op maatschappelijke zekerheid...

Artikel 23

1. Een ieder heeft recht op arbeid, op de vrije keuze van zijn arbeid, op billijke bevredigende arbeidsvoorwaarden en op bescherming tegen werkloosheid.

2. Allen, zonder enig onderscheid, hebben het recht op gelijk loon voor gelijke arbeid.

3. Al wie werkt heeft recht op een billijke en toereikende vergoeding die hem alsmede zijn gezin een bestaan verzekert dat overeenkomt met de menselijke waardigheid en die, indien nodig, wordt aangevuld door alle andere middelen van sociale bescherming.

4. Een ieder heeft het recht samen met anderen vakverenigingen te stichten en zich bij vakverenigingen aan te sluiten tot verdediging van zijn belangen.

Artikel 24

Ieder mens heeft recht op rust en op vrije tijd, inzonderheid op een redelijke beperking van de arbeidsduur en op periodisch betaald verlof.

Artikel 25

1. Ieder mens heeft recht op een levensstandaard die voldoende is om zijn gezondheid, zijn welzijn alsmede deze van zijn familie te verzekeren, inzonderheid wat betreft voeding, kleding, huisvesting, medische zorgen, zomede de noodzakelijke sociale diensten; hij heeft recht op zekerheid ingeval van werkloosheid, ziekte, invaliditeit, weduwschap, ouderdom, of in de andere gevallen van verlies van zijn bestaansmiddelen, ten gevolge van omstandigheden buiten zijn wil.

- **Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten**

Artikel 8

3. a) Niemand mag gedwongen worden dwangarbeid of verplichte arbeid te verrichten;

- **Internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten**

Artikel 6

1. De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen het recht op arbeid, hetgeen insluit het recht van een ieder op de mogelijkheid in zijn onderhoud te voorzien door middel van vrijelijk gekozen of aanvaarde werkzaamheden; zij nemen passende maatregelen om dit recht veilig te stellen.
2. De door een Staat die partij is bij dit Verdrag te nemen maatregelen ter volledige verwezenlijking van dit recht, dienen onder meer te omvatten technische programma's, programma's voor beroepskeuze-voorlichting en opleidingsprogramma's, alsmede het voeren van een beleid en de toepassing van technieken gericht op gestadige economische, sociale en culturele ontwikkeling en op het scheppen van volledige gelegenheid tot het verrichten van productieve arbeid onder omstandigheden die de individuele mens het genot waarborgen van de fundamentele, politieke en economische vrijheden.

Artikel 7

De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen het recht van een ieder op billijke en gunstige arbeidsvoorwaarden, die in het bijzonder het volgende waarborgen:

- a) Een beloning die alle werknemers als minimum het volgende verschaft:
 - i) een billijk loon en gelijke beloning voor werk van gelijke waarde zonder onderscheid van welke aard ook; in het bijzonder dienen aan vrouwen arbeidsvoorwaarden te worden gewaarborgd die niet onderdoen voor de welke op mannen van toepassing zijn, met gelijke beloning voor gelijk werk;
 - ii) een behoorlijk levenspeil voor henzelf en hun gezin overeenkomstig de bepalingen van dit Verdrag;
- b) Veilige en hygiënische arbeidsomstandigheden;
- c) Gelijke kansen voor een ieder op bevordering in zijn werk naar een passende hogere positie, waarbij geen andere overwegingen mogen gelden dan die van anciënniteit en bekwaamheid;
- d) Rustpauzes, vrije tijd en een redelijke duur van de werktijd en periodieke vakanties met behoud van loon, alsmede behoud van loon op algemeen erkende feestdagen.

Artikel 9

De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen het recht van een ieder op sociale zekerheid, daarbij inbegrepen sociale verzekering.

Artikel 11

1. De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen het recht van een ieder op een behoorlijke levensstandaard voor zichzelf en zijn gezin, daarbij inbegrepen behoorlijke voeding, kleding en huisvesting en op steeds betere levensomstandigheden...
2. De Staten die partij zijn bij dit Verdrag, het fundamentele recht erkennende van een ieder gevrijwaard te zijn tegen honger, nemen ... de maatregelen ... die nodig zijn...

- **Internationale Arbeidsorganisatie: Conventie nr. 29 betreffende dwangarbeid**

Artikel 1

Elk lid van de Internationale Arbeidsorganisatie dat deze Overeenkomst bekrachtigt, verbindt zich het opleggen van gedwongen of verplichte arbeid, onder al zijn vormen, zo spoedig mogelijk af te schaffen.

Artikel 2

... “gedwongen of verplichte arbeid” om het even welke arbeid of dienst aanduiden, die gevorderd wordt van een persoon onder bedreiging met onverschillig welke straf en waarvoor gezegde persoon zich niet gewillig heeft aangeboden.

2. Raad van Europa

- **Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden**

Artikel 4

3. Niemand mag gedwongen worden dwangarbeid of verplichte arbeid te verrichten.

- **Europees Sociaal Handvest**

Artikel 1 – Recht op arbeid

Ten einde de onbelemmerde uitoefening van het recht op arbeid te waarborgen verbinden de Overeenkomstsluitende Partijen zich:

1. de totstandbrenging en handhaving van een zo hoog en stabiel mogelijk werkgelegenheidspeil, met het oogmerk een volledige werkgelegenheid te verwezenlijken, als een hunner voornaamste doelstellingen en verantwoordelijkheden te beschouwen;
2. het recht van de werknemer om in zijn onderhoud te voorzien door vrijelijk gekozen werkzaamheden daadwerkelijk te beschermen;
3. kosteloze arbeidsbemiddelingsdiensten in te stellen of in stand te houden voor alle werknemers;
4. te zorgen voor doelmatige beroepskeuzevoorlichting, vakopleiding en revalidatie en deze te bevorderen.

Artikel 2 – Recht op billijke arbeidsvoorwaarden

Artikel 4 – Recht op billijke beloning

Om de onbelemmerde uitoefening van het recht op een billijke beloning te waarborgen, verbinden Overeenkomstsluitende Partijen zich:

1. het recht van de werknemers op een zodanige beloning die hun en hun gezin een behoorlijke levenspeil verschaft, te erkennen;

Artikel 9 – Recht op beroepskeuzevoorlichting

Artikel 10 – Recht op vakopleiding

Artikel 12 – Recht op sociale zekerheid

Ten einde de onbelemmerde uitoefening van het recht op sociale zekerheid te waarborgen, verplichten de Overeenkomstsluitende Partijen zich:

1. een stelsel van sociale zekerheid in te voeren of in stand te houden;
2. te streven naar een geleidelijke verhoging van de sociale zekerheidsnormen;

Artikel 13 – Recht op sociale en geneeskundige bijstand

Ten einde de onbelemmerde uitoefening van het recht op sociale en geneeskundige bijstand te waarborgen, verbinden de Overeenkomstsluitende Partijen zich:

1. te waarborgen dat een ieder die geen toereikende inkomsten heeft en niet in staat is zulke inkomsten door eigen inspanning of met andere middelen te verwerven, in het bijzonder door uitkeringen krachtens een stelsel van sociale zekerheid voldoende bijstand verkrijgt
2. te waarborgen dat personen die zulk een bijstand ontvangen, niet om die reden een vermindering van hun politieke of sociale rechten ondergaan;
3. te bepalen, dat een ieder van bevoegde openbare of particuliere diensten de voorlichting en persoonlijke bijstand ontvangt die nodig zijn om zijn persoonlijke nood of die van zijn gezin te voorkomen, weg te nemen of te lenigen ...

- **Herzien Europees Sociaal Handvest**

(zelfde artikels als in het Europees Sociaal Handvest)

Artikel 30 – Recht op bescherming tegen armoede en sociale uitsluiting

Teneinde de onbelemmerde uitoefening te waarborgen van het recht op bescherming tegen armoede en tegen sociale uitsluiting, verbinden de Partijen zich ertoe:

- a) maatregelen te nemen in het kader van een totale en gecoördineerde aanpak om de daadwerkelijke toegang te bevorderen, inzonderheid tot de arbeidsmarkt, huisvesting, opleiding, onderwijs, cultuur, sociale en medische bijstand van de personen en van hun gezinsleden die zich in een situatie van armoede of sociale uitsluiting bevinden of dreigen erin te belanden;
- b) die maatregelen opnieuw te onderzoeken om ze indien nodig aan te passen.

3. Europese Unie

- **Handvest van de grondrechten van de Europese Unie**

Artikel 31 Rechtvaardige en billijke arbeidsomstandigheden en –voorwaarden

1. Iedere werknemer heeft recht op gezonde, veilige en waardige arbeidsomstandigheden.

Artikel 34 Sociale zekerheid en sociale bijstand

1. De Unie erkent en eerbiedigt het recht op toegang tot sociale zekerheidsvoorzieningen en sociale diensten...
2. Eenieder die legaal in de Unie verblijft en zich daar legaal verplaatst heeft recht op sociale zekerheidsvoorzieningen.
3. Om sociale uitsluiting en armoede te bestrijden erkent en eerbiedigt de Unie het recht op sociale bijstand en op bijstand teneinde al diegenen die niet over voldoende middelen beschikken een waardig bestaan te verzekeren (...).

4. Grondwet van België

Artikel 23

Ieder heeft het recht een menswaardig leven te leiden. Daartoe waarborgen de wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel, rekening houdend met de overeenkomstige plichten, de economische, sociale en culturele rechten, waarvan ze de voorwaarden voor de uitoefening bepalen. Die rechten omvatten inzonderheid:

- 1° het recht op arbeid en op de vrije keuze van beroepsarbeid in het raam van een algemeen werkgelegenheidsbeleid dat onder meer gericht is op het waarborgen van een zo hoog en stabiel mogelijk werkgelegenheidspeil, het recht op billijke arbeidsvoorwaarden en een billijke beloning, alsmede het recht op informatie, overleg en collectief onderhandelen ;
- 2° het recht op sociale zekerheid, ...

D. Het recht op onderwijs

1. VN

- Universele verklaring van de rechten van de mens

Artikel 26

1. Een ieder heeft recht op opvoeding. De opvoeding moet kosteloos zijn, ten minste wat het lager en het fundamenteel onderwijs betreft. Het lager onderwijs is verplicht. Het technisch en beroepsonderwijs moet veralgemeend worden; de toegang tot de hogere studiën moet in volledige gelijkheid mogelijk zijn voor allen in verhouding tot hun verdienste.
2. De opvoeding moet gericht zijn op de volledige ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid en op de versterking van de eerbied voor de rechten van de mens en voor de fundamentele vrijheden...
3. De ouders hebben, bij voorrang, het recht de aard van de aan hun kinderen te geven opvoeding te kiezen.

- Internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten

Artikel 13

1. De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen het recht van een ieder op onderwijs. Zij zijn van oordeel dat het onderwijs gericht dient te zijn op de volledige ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid en van het besef van haar waardigheid en dat het dient bij te dragen tot de eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Zij zijn voorts van oordeel dat het onderwijs een ieder in staat dient te stellen een nuttige rol te vervullen in een vrije samenleving,
2. De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen dat, ten einde tot een volledige verwezenlijking van dit recht te komen:
 - a) Het lager onderwijs voor allen verplicht en kosteloos beschikbaar dient te zijn;
 - b) Het middelbaar onderwijs in zijn verschillende vormen, waarbij inbegrepen het technisch onderwijs en de beroepsopleiding op middelbaar niveau, door middel van alle passende maatregelen en in het bijzonder door de geleidelijke invoering van kosteloos onderwijs voor een ieder beschikbaar en algemeen toegankelijk dient te worden gemaakt;
 - c) Het hoger onderwijs door middel van alle passende maatregelen en in het bijzonder door de geleidelijke invoering van kosteloos onderwijs voor een ieder op basis van bekwaamheid geleidelijk toegankelijk dient te worden gemaakt;
 - d) Het basisonderwijs zoveel mogelijk dient te worden gestimuleerd of geïntensiveerd ten behoeve van personen die geen lager onderwijs hebben genoten of dit niet hebben voltooid;
 - e) De ontwikkeling van een stelsel van inrichtingen voor onderwijs op alle niveaus met kracht dient te worden nagestreefd, een verantwoord stelsel van studiebeurzen in het leven dient te worden geroepen en de materiële omstandigheden van het onderwijzend personeel voortdurend dienen te worden verbeterd.

- Verdrag inzake de rechten van het kind

Artikel 28

De Staten die partij zijn, erkennen het recht van het kind op onderwijs, en teneinde dit recht geleidelijk en op basis van gelijke kansen te verwezenlijken, verbinden zij zich er met name toe:

- a) primair onderwijs verplicht te stellen en voor iedereen gratis beschikbaar te stellen;
- b) de ontwikkeling van verschillende vormen van voortgezet onderwijs aan te moedigen, met inbegrip van algemeen onderwijs en beroepsonderwijs, deze vormen voor ieder kind beschikbaar te stellen en toegankelijk te maken, en passende maatregelen te nemen zoals de invoering van gratis onderwijs en het bieden van financiële bijstand indien noodzakelijk;
- c) met behulp van alle passende middelen hoger onderwijs toegankelijk te maken voor een ieder naar gelang zijn capaciteiten;
- d) informatie over een begeleiding bij onderwijs- en beroepskeuze voor alle kinderen beschikbaar te stellen en toegankelijk te maken;
- e) maatregelen te nemen om regelmatig schoolbezoek te bevorderen en het aantal kinderen dat de school vroegtijdig verlaat, te verminderen.

Artikel 29

1. De Staten die partij zijn, komen overeen dat het onderwijs aan het kind dient te zijn gericht op:
 - a) de zo volledig mogelijke ontplooiing van de persoonlijkheid, talenten en geestelijke en lichamelijke vermogens van het kind;
 - b) het bijbrengen van eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, en voor de in het Handvest van de Verenigde Naties vastgelegde beginselen;
 - c) het bijbrengen van eerbied voor de ouders van het kind, voor zijn of haar eigen culturele identiteit, taal en waarden, ...
 - d) de voorbereiding van het kind op een verantwoord leven in een vrije samenleving, in de geest van begrip, vrede, verdraagzaamheid, gelijkheid van geslachten, en vriendschap tussen alle volken, etnische, nationale en godsdienstige groepen en personen behorend tot de oorspronkelijke bevolking;
 - e) het bijbrengen van eerbied voor de natuurlijke omgeving...

2. Raad van Europa

Europees Sociaal Handvest en het herziene Europees Sociaal Handvest

Deel I, Artikel 10

Een ieder heeft recht op een doelmatige vakopleiding.

Deel II, Artikel 10

Teneinde de onbelemmerde uitoefening van het recht op vakopleiding te waarborgen, verplichten de Partijen zich:

1. ...te zorgen voor technische en vakopleidingen waarvan eenieder ... kan gebruikmaken, dan wel hieraan medewerking te verlenen, en toelatingsmogelijkheden tot hoger technisch en universitair onderwijs te openen, uitsluitend berustend op persoonlijke geschiktheid;
2. een leerlingenstelsel en andere algemene voorzieningen voor de opleiding van jongens en meisjes in hun onderscheiden beroepen in het leven te roepen of hieraan medewerking te verlenen;

3. *Europese Unie*

Handvest van de grondrechten van de Europese Unie

Artikel 14

1. Eenieder heeft het recht op onderwijs, alsmede op toegang tot beroepsopleiding en bijscholing.
2. Dit recht houdt de mogelijkheid in om het verplichte onderwijs kosteloos te volgen.

4. *Grondwet van België*

Artikel 24 §3

Ieder heeft recht op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden. De toegang tot het onderwijs is kosteloos tot het einde van de leerplicht.

